

Ing. arch. Miloslav Sohr, Ph.D.
Zelná 104/13.
Brno 619 00
SohrM@seznam.cz

Primljeno/Received: 10.7.2018.
Prihvaćeno/Accepted: 21.7.2018.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad/Review

UDK 912.43(497.5)“18“

ŠIRE DARUVARSKO PODRUČJE NA VOJNIM KARTAMA 18. STOLJEĆA

Sažetak: Karte I. vojnog premjeravanja, koje je habsburški dvor vršio krajem 18. stoljeća, autentičan su i vrijedan izvor povijesnih podataka o razvoju i promjenama naših prostora. Ovaj članak opisuje prostor između Slavenskog gorja i Ilove, s naglaskom na naselje Daruvar i prometni pravac Bosna – Stara Gradiška – Daruvar – Virovitica – Barcs (Barč). Pojedine lokacije su uspoređivane s današnjim stanjem.

Ključne riječi: Daruvar, vojne karte, 18. stoljeće. Šire daruvarsko područje.

Uvod

Radi svojih vojnih i strateških potreba, prateći napredovanje znanosti kao što su geografija, geometrija, kartografija i geodezija, habsburški dvor je tijekom 18. stoljeća krenuo u izradu detaljnih zemljovida za područja koja su bila pod njegovom vlašću. Taj je golemi poduhvat započeo 1749. i teкао je nekoliko narednih desetljeća, postepeno po kraljevinama, zemljama i ostalim područjima koji su pripadali Habsburškoj kruni. Glavni inicijator bio je budući car Josip II., po kojem je ovo djelo i dobilo ime: Jozefinski zemljovid (izvorno Josephinische Landesaufnahme). U literaturi za Jozefinske zemljovide nalazimo također naziv I. vojno premjeravanje (I. militärische Aufnahmen); u 19. stoljeću slijedilo je još II. i III. vojno premjeravanje, za vrijeme vladavine Franje II./I. i Franje Josipa I.

Zemljovidi I. vojnog premjeravanja imaju mjerilo 1 : 28 800³⁶⁷ (1 bečki palac na karti = 400 hvati u prirodi), što omogućava dovoljno detaljan prikaz terena. U naseljima se shematski

---

³⁶⁷ Sličnoga su mjerila 1: 25 000 današnje temeljne topografske karte (TK 25).

naziru pojedine kuće i veće građevine (vojarnе, crkve, utvrde itd.), a izvan naselja različite površine, kao oranice, livade, šume, vinogradi. Grafički je obrađen reljef s naglašenim neprohodnim strminama i jarugama, tjemениma vrhova i hrbata, te vodotoci, ribnjaci i močvare. Posebna pažnja posvećena je komunikacijskoj mreži, cestama i putevima, te njihovoj prohodnosti. Područje prikazano na zemljovidima podijeljeno je na sekcije (listove), koji su obuhvaćali 24' geografske dužine i 16' geografske širine - veličina im je blizu današnjem formatu A2.

Zemljovidi su dopunjeni pratećim tekstovima, podijeljenim po pojedinim sekcijama (listovima). Za svaki list popisana su naselja po rednim brojevima. Njihov opis uglavnom sadrži podatke značajne za vojne potrebe. To su prije svega udaljenosti (u satima) od okolnih naselja, strateške uzvisine i građevine. Posebna pažnja posvećena je prohodnosti terena, kako samim cestama, putevima, mostovima, njihovoj uporabljivosti u raznim vremenskim uvjetima i za razne terete, tako i drugim pojavama, kao što su teren, vodotoci i vegetacija.

U vrijeme svoga nastanka zemljovidi su bili strogo povjerljivi, a danas se čuvaju u Državnom arhivu u Beču, u sekciji Ratni arhiv (Kriegsarchiv)³⁶⁸. Josefinske zemljovide za područje Hrvatske, uključujući i prateći opisni tekst, objavio je Hrvatski institut za povijest. Izdavanje pojedinih županija i pukovnija teklo je postepeno od godine 1999³⁶⁹. Svaka pojedina edicija u obliku mape odnosi se na jednu od županija ili pukovnija; u korice mape umetnuti su pojedini listovi sekcija, poredani po arapskim brojevima. Mapa također sadrži uvezani tekst opisa sekcija po pojedinim naseljima, isto poredanim po brojevima.

Za tekst ovoga priloga uglavnom smo koristili svezak Požeška županija, koji je izašao 2002., ali i susjednu Virovičku županiju, te pukovnije Đurđevačku i Gradišku i to prateće tekstove.

Karte I. vojnog premjeravanja (bez popratnog teksta), objavljene su i na stranicama www.mapire.eu. Tu su također objavljeni II. i III. vojno premjeravanje za cijelu Europu i karte Stambilnog katastra za dio Habsburške Monarhije, uključujući Hrvatsku. Za opis stanja na kartama uglavnom smo koristili ovu stranicu, jer su pojedine sekcije ovdje spojene.

Prvo vojno premjeravanje u civilnoj Slavoniji, dakle i u tadašnjoj Požeškoj županiji, izvršeno je 1781. – 1783., u Slavonskoj vojnoj granici (uključujući Gradišku pukovniju) 1780., a u Varaždinskom generalatu (Križevačka i Đurđevačka pukovnija) 1781. -1782. Približno u isto vrijeme to su područje posjetili njemački putopisac Taube (1777.)³⁷⁰, te peštanski profesori Piler i Mitterpacher (1782.)³⁷¹. Njihova će opažanja potkrijepiti i dopuniti podatke navedene u popratnom tekstu vojnog premjeravanja.

---

³⁶⁸ <http://www.oesta.gv.at>.

³⁶⁹ HRVATSKA NA TAJNIM ZEMLJOVIDIMA 18. I 19. STOLJEĆA.

³⁷⁰ TAUBE, navedeno djelo.

³⁷¹ PILER i MITTERPACHER, navedeno djelo.

Za našu potrebu zvat ćemo oblast opisanu u ovome tekstu širom okolicom grada Daruvara. Riječ je o području između Slavonskog gorja na istoku i s rijekom Ilovom (granicom sa Varaždinskim generalatom) na zapadu, rijekama Dravom na sjeveru i Savom na jugu. U odnosu na sadašnje stanje, ovo područje je u 18. stoljeću bilo znatno više pošumljeno. Većina današnjih naselja već je postojala, dakako u manjim dimenzijama. Oko naselja nalazilo se uglavnom iskrceno poljoprivredno zemljište, a u široj okolici šume.

Daruvar i njegova neposredna okolina

Naselje Daruvar prikazano je na Jozefinskim zemljovidima upravo u razdoblju intenzivne građevinske aktivnosti u vrijeme grofa Antuna Jankovića, kada se formira jezgra današnjega grada.

Funkcionalno središte gradića (tada još ima status sela) uzdužni je trg uz koji su zacrtane obje crkve na današnjim lokacijama. S južne strane trg je zatvoren pravokutnim suženjem iz kojega izlazi ulica sa nizom građevina sa obje strane (danas Radićeva), koja doseže sve do ugla s današnjom Preradovićevom. U vrijeme prvog vojnog premjeravanja bila je već izgrađena sjeverna strana današnje Preradovićeve ulice, između današnjih ulica Radićeve i Svačićeve. Na suprotnoj strani Preradovićeve ulice na mjestu današnjeg Doma zdravlja zacrtan je mlin, koji se ovdje sačuvao sve do 70-tih godina 20. stoljeća. S trga je prema zapadu izlazila ulica, danas Jelačićeva, koja je dosegala sve do ugla s današnjom Svačićevom.

Naselje se, dakle, od svoje jezgre širi prema jugozapadu, i to po planskoj osnovi ortogonalnih blokova, što je vidljivo već na prvom vojnom premjeravanju. Znamo da je mjesto u vrijeme intenzivne izgradnje krajem 70-tih godina 18. stoljeća brojalo 60 kuća; što odgovara upravo stanju prikazanom na jozefinskom premjeravanju ako prebrojimo okućnice na karti stabilnog katastra (1861.) u tom dijelu naselja. Ubrzo nakon toga morala je biti izregulirana i okomita spojnica paralelnih ulica Preradovićeve i Jelačićeve, ulica Svačićeva (i dalje upotrebljavamo današnje nazive ulica). Jugozapadno od trga tako je nastao zatvoreni pravokutni blok, što potvrđuje i Csaplovics, koji je zabilježio da su 1818. u naselju postojale četiri ulice i 120-tak kuća.³⁷² Ako prebrojimo okućnice na katastarskoj karti, zaista dolazimo do približno istoga broja. To znači da je već početkom 19. stoljeća postojalo naselje, čija se veličina i oblik sve do 1861. g., kada je izrađena karta stabilnog katastra, nisu bitnije promijenili.

Na gornjem kraju trga, a u jugoistočnom uglu vlastelinskog kompleksa, dakle na mjestu gdje se dotiče aristokratska sfera s građanskom, sagrađena je kapela Presv. Trojstva. Kapela, iako po svojoj funkciji dvorska, nije izrazito vezana uz vlastelinski kompleks, a od samog

³⁷² Bilješka o četiri ulice potječe od CSAPLOVICSA (1818.), dok TAUBE te PILER i MITTERPACHER navode samo postojanje više ravnih ulica.

dvorca dosta je udaljena. Kompozicijski se više veže uz prostor trga, poštujući produženi građevinski pravac njegove zapadne linije. Prvobitno je kaple bila rotonda po obodu s tri pravilno raspoređena ulazna rizalita. Prema stranama svijeta, poradi svog kružnog tlocrta, trebala je biti orijentirana univerzalno, no kako je smještena u produžetku zapadne linije trga, s jednim od ulaza s istoka, možemo reći da je orijentirana prema zapadu.

Ako razmotrimo odnos vlastelinskog kompleksa i naselja, dolazimo do zaključka da se - usprkos jedinstvenom djelovanju cjeline - ipak radi o dvije autonomne koncepcije. Os simetrije dvorca i perivoja, koja je glavnom okosnicom kompozicije vlastelinskog kompleksa, je doduše okomita na ulicu s trga prema zapadu (današnju Jelačićevu), ali tu ne postoji ulaz. Čak ni nova ulica u naselju (današnja Svačićeva) nije trasirana sučelice središtu glavnoga pročelja, već mimoilazi jugozapadni ugao dvorca za nekoliko metara. Sporedna kompozicijska os vlastelinskog kompleksa, po kojoj ide glavni prilazni put dvorcu, uvjetno rečeno, okomita je na cestu koja vodi s trga prema sjeveru, ali ulaz u vlastelinski kompleks se nalazi već izvan naselja. Nepovezanost koncepcija dvorca i naselja jedan je od dokaza postojanja ranije oformljenog naselja, koje Janković, gradeći dvorac, nije htio dirati. Kod izgradnje dvorca glavnu je ulogu imao dominantan položaj na brežuljku iznad naselja, s kojim stvara fantastičnu kompoziciju i jedinstvenu cjelinu. Ipak, treba konstatirati da se vlastelinski kompleks svojom kompozicijom i funkcijom posve izdvaja od naselja.

Urbanistička jezgra grada Daruvara, oformljena tijekom 18. stoljeća, odražava duh vremena u kojem je nastala. Aksijalna kompozicija dvorca i perivoja i začetak gotovo ortogonalne ulične mreže svjedoci su prosvjetiteljskog racionalizma. Činjenica da je dvorska kapela smještena izvan prostorne kompozicije vlastelinskog kompleksa u uglu parka, svjedoči da je vlastelin, već u duhu novoga vremena, slobodan od barokne religioznosti.

U prostornoj koncepciji naselja nazire se određena simbolika i hijerarhijski slijed. Na trgu, orijentirana prema istoku, nalazila se pravoslavna crkva, crkva kmetova – najbrojnije, i u društvenoj hijerarhiji najniže situirane grupe. Nešto više, uz gornji kraj trga, na zapadnoj strani prometnice, sagrađena je katolička kapela. Ona je bogomolja novonaseljenih obrtnika, trgovaca i činovnika - srednjeg staleža na lokalnoj društvenoj ljestvici. Štoviše, kapela je smještena u rubnom dijelu vlastelinskog perivoja gdje se aristokratska sfera dodiruje s građanskom. Povrh svega, na najvišem mjestu, u dominantnom položaju, sagrađen je vlastelinski dvorac, vrhunac kako prostorne, tako i društvene hijerarhije.

Putopisci koje smo spomenuli ranije, ostavljaju i bilješku o ostacima srednjovjekovnih i turskih građevina – crkve i tvrđave spominjane u popisima bečke Dvorske komore (Hofkammer). U vrijeme pojačane građevinske aktivnosti, njihove su ruševine korištene kao građevinski materijal, pa su postepeno nestajale. Na kartama prvog vojnog premjeravanja nisu ucrtane ruševine ni na humku Gradina ni na Starome Slaviku.

Posvetimo još nekoliko redaka okolini naselja kako je ucrtana na prvom vojnom premjeravanju. Iz Daruvara današnjom Radićevom ulicom prema jugu izlazi zemaljska cesta u

pravcu Kipa (Doljani su tada bili postrance) i dalje prema Pakracu. Njezina se trasa do danas gotovo uopće nije promijenila. Južno od mosta preko Toplice odvaja se cesta prema Markovcu (danas ulica Josipa Kozarca), koja se isto tako sačuvala u prvobitnoj trasi, uključujući i zavoje južno od današnjeg groblja. Na najvišem mjestu Kalvarije, iza današnjeg križnog puta, zacrtano je tursko groblje.

Nešto drugačiju situaciju nalazimo zapadno od naselja. S trga izlazi već spomenuti put u pravcu današnje Jelačićeve. No, čim je napustio naselje, vodi nešto sjevernije do raskršća približno na mjestu današnjeg centra Rudolf Steiner, gdje se račva na put koji vodi u (Gornje) Podborje i put koji ide po desnoj strani Toplice prema Brestovcu. Jugozapadno od naselja (u prostoru današnje Iride) bila je ciglana, ucrtana još na karti stabilnog katastra 1861. Dalje u livadama vidi se humak Gradina, već bez ruševina.

S trga prema sjeveru vodi zemaljska cesta prema Bjelovaru, koja je prolazila već opisanim (Donjim) Podborjem.

S trga prema istoku još nije bilo današnje Frankopanske, već je tamo vodio jedini put koji je prolazio kroz kupke (gdje je zacrtano nekoliko građevina), južno od Arcadije i dalje šumom prema jugoistoku. Cesta je prolazila pokraj majura koji je stajao uz potok Djol približno na mjestu staze koja danas spaja ulice Frankopansku i Nikole Tesle. Otamo je put vodio već u trasi današnje Frankopanske sve do prijevoja iznad Vrbovca prema do danas sačuvanoj kuriji. Od ovoga se puta odvajala cesta u vinograde, koja je vodila istočnije od Vinogradske, približno u pravcu ulice Marka Marulića i dalje po hrptu vinograda - praktično u današnjoj trasi. Isto tako je u 18. stoljeću postojao i put prema Vrbovcu, današnja ulica Zeleni Brijeg.

Komunikacijski pravci

Glavna prometna okosnica krajem 18. stoljeća bile su zemaljske ceste. Kako ćemo vidjeti dalje, često su to bili putevi koji se nisu bitno razlikovali od drugih poljskih ili šumskih puteva i koji su vrlo često bili neprohodni.

O zemaljskim cestama Taube navodi kako su „nepotaracane i vrlo loše“. Najbolje u cijeloj Slavoniji (uključujući i Srijem) su ceste u Požeškoj županiji, za što je zaslužan „rodoljubni“ grof Antun Janković Daruvarski. Isto tako i ostala infrastruktura je loša, izuzev najvećih gradova, usput nema gostionica ni svratišta, pa putnici moraju računati na gostoljubivost usputnog stanovništva ili vlastele.³⁷³

Krajem 18. stoljeća Daruvar se nalazio na važnom komunikacijskom pravcu iz Osmanskoga Carstva (Turske) u Ugarsku i dalje prema Austriji i Njemačkoj, od prijelaza preko Save u Gradišci u smjeru Pakraca, Daruvara, Virovitice, pa sve do Drave kod Barča. Još u nedavnoj prošlosti

³⁷³ TAUBE, n. dj., 21, 22.

radilo se o važnoj komunikaciji koja je povezivala Mađarsku, Čehoslovačku i Poljsku te istočni dio Hrvatske s Bosnom i Dalmacijom. Njezin je značaj opao nakon Domovinskoga rata.

Ovim se putem uglavnom tjerala živina za klanje, kako svinje iz Srbije i Bosne, tako i svinje i volovi iz Slavonije. Zanimljivo je da su te životinje prevalile vrlo dalek put, jer su se glavni stočni sajmovi održavali u Velikoj Kaniži i u Šopronu. Tu su ih kupovali trgovci i tjerali su ih dalje u Beč, Požun (Bratislavu) i Njemačku.³⁷⁴

Granicu Slavonije prema Ugarskoj i Osmanskom Carstvu (Turskoj) činile su krajem 18. stoljeća rijeke Drava, Sava i Dunav, a prema Taubeu na njima nije bilo u to vrijeme nijednog mosta. Stoga se promet odvijao prilično otežano, plitkim čamcima, skelama (prijevozima) i splavovima. Prema Ugarskoj, na Dravi i Dunavu, Taube spominje nekoliko skela, i to nasuprot Barču, kod Valpova, u Osijeku, Iloku, Petrovaradinu, (Sremskim) Karlovcima te u Slankamenu. Prema Osmanskom Carstvu skela se spominje samo između Zemuna i Beograda. Prijevoz je besplatan, a obavljaju ga uglavnom vojnici.³⁷⁵

Zanimljivo je da je na približno istovremenim kartama I. vojnog premjeravanja situacija nešto drugačije opisana. Skela kod Barča dodatno je ucrtana olovkom, a spominje se u tekstu uz selo (Gornje) Bazje³⁷⁶. Skela nizvodno ne nalazi se kod Valpova, već kod Šokac (Donjeg) Miholjca. Prikazana je približno na lokaciji današnjeg mosta preko Drave, a i prilazni put do nje pretežno je u trasi današnje ceste D53. Za razliku od svjedočenja Taubea, u Osijeku je već ucrtan drveni most preko Drave koji se nalazio neposredno nizvodno uz Tvrđu. Prijelaz preko Dunava naznačen je još i u Petrovaradinu, dok u Karlovcima i Slankamenu nije zacrtana ni skela, ni prilazni put (cesta) sa strane Ugarske. Nije ucrtan čak ni prijelaz kod Zemuna, preko kojeg je jamačno tekao vrlo živ promet, a koji se vjerojatno nalazio uz fortifikacije na samom ušću Save u Dunav.³⁷⁷

Granica Slavonije prema Turskoj bila je po cijeloj dužini rijeka Sava. Tu je granicu vrlo dobro čuvao sustav čardaka, ne samo iz sigurnosnih, već i zdravstvenih razloga. Krajem 18. stoljeća u Osmanskom Carstvu, dakle i u njegovom europskom dijelu, često se pojavljivala kuga koju su u kršćanskom dijelu Evrope u to vrijeme uspjeli potisnuti.

Stoga je granicu s Osmanskim Carstvom bilo moguće legalno prijeći tek na četiri mjesta; bila su to Stara Gradiška, Brod, (Sremska) Mitrovica i gore navedeni Zemun. U tim mjestima sagrađeni su odvojeni kompleksi za karantenu u kojoj moraju boraviti svi putnici koji pristignu iz Turske, isto tako životinje, a roba je izložena „čišćenju“ na suncu i nekoliko puta zadimljena. Redovan boravak u karanteni traje tri tjedna, dok se u slučaju opasnosti od kuge,

---

³⁷⁴ TAUBE, 40.

³⁷⁵ TAUBE, 19.

³⁷⁶ VIROVITIČKA ŽUPANIJA, sekcija 2.

³⁷⁷ www.mapire.eu

Slika 1. Daruvar i okolica na I. vojnom premjeranju (1781-83), Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 6: Požeška županija, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2002

može dvostruko produžiti. Koliko je bila važna opasnost od kuge, daje naslutiti podatak da se izbjegavanje karantene kažnjavalo smrću.³⁷⁸

Važan gore spomenuti prometni pravac iz Osmanskog Carstva prema Europi koji je prolazio preko Daruvara, na području Slavonije počinjao je u Staroj Gradišci, tada u Gradiškoj pukovnici Slavonske vojne granice. Bio je, kako je već gore navedeno, jedan od četiriju prijelaza, gdje se na legalan način moglo ući s područja Osmanskog Carstva. Taube u ovome mjestu (kao ni kod Broda i Mitrovice) ne navodi skelu, pa su se putnici i roba prevozili čamcima ili brodovima što su plovili Savom. Zanimljivo je da su svinje rijeku preplivavale³⁷⁹.

Zemaljska cesta iz Stare Gradiške u pravcu unutrašnjosti zacrtana na I. vojnom premjeranju vodila je u trasi današnje D5, preko već tada postojećih sela Novi Varoš i Dubovac. Završavala je isto kao i danas na križanju s cestom Lipovljani – Nova Gradiška, tada između sela Okučani i Kosovac.

Nakon toga ovaj prometni pravac nastavlja prema zapadu, do križanja koje se danas nalazi u centru Okučana. Krajem 18. stoljeća selo Okučani protezalo se s ovoga mjesta prema jugu, uz jedinu ulicu, današnju ulicu Stjepana Radića, koja je već tada imala gotovo današnju

³⁷⁸ TAUBE, 132, 133.

³⁷⁹ TAUBE, 42.

Slika 2. Lipik i Pakrac na I. vojnom premjeravanju (1781-83),
Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 6: Požeška županija, Hrvatski institut za povijest,
Zagreb 2002

dužinu, sve do križanja s ulicom M. A. Reljkovića. Na njezinu su južnome kraju ucrtane čak dvije crkve. Manja od njih nalazila se očito na groblju uz današnju Reljkovićevu ulicu, a veća na samome križanju, gdje je danas prazan prostor, a na karti stabilnog katastra (1857.)³⁸⁰ isto tako je ucrtano groblje. Zanimljivo je da se oba groblja nalaze na području katastarske općine Čovac, što znači, tada de facto izvan Okučana.

Pravac prema Pakracu iz Okučana nastavlja i dalje zemaljskom cestom u trasi državne ceste D5 kroz sela Cage i Benkovac, sve do odvojka za Trnakovac. Od toga mjesta, gdje prema legendi I. vojnog premjeravanja zemaljska cesta završava, nastavlja kolski put prema Bijeloj Stijeni, preko Bjelanovca do (Donjeg) Čagličića, koji i dalje u principu prati trag današnje D5. Iz ovoga sela prema Lipiku dalje vodi zemaljska cesta pa je vjerojatno da u ono vrijeme, zbog tekuće izgradnje, još nije spojena.

³⁸⁰ www.mapire.eu

Kao i danas, Čaglič je (u 18. stoljeću još bez oznake Donji), bio selo uz cestu, na čijem se južnom kraju nalazila na istoj lokaciji pravoslavna crkva sv. Nikole. Zanimljivo je da se katolička crkva sv. Jurja u to vrijeme nalazila na sjevernom kraju naselja, i to uz suprotnu, zapadnu stranu ulice, kod križanja prema današnjem groblju. Tek kasnije na nekadašnjem vojnom vježbalištu (comp. Exerzier platz)³⁸¹ sagrađena je novija crkva, koja je stradala u Domovinskom ratu. Od nekadašnje katoličke crkve zemaljska cesta se nastavljala zapadno cestom uz groblje, nakon čega opet izbija na današnju D5, koju prati samo kratko da bi je presjekla na slijepi odvojak ulice Roberta Žilija. Na njegovu sjevernome kraju vraća se u trasu današnje D5, a nakon mosta preko potoka Ševovica ulazi na područje (tadašnje) Požeške županije.

Prvo naselje na zemaljskoj cesti u Požeškoj županiji bio je Lipik. Zemaljska cesta je prema I. vojnom premjeravanju prolazila današnjom ulicom Marije Terezije sve do maloga trougaona trga (danas Trg Franje Tuđmana) oko križanja zemaljskih cesta. Na njegovoj sjevernoj strani bila je već tada ucrtana crkva, na mjestu novoizgrađene bogomolje nakon Domovinskog rata. Lipik se u to vrijeme protezao uglavnom uz današnje ulice Ante Starčevića i Matije Gupca, a u prostoru kupališta postojala je tada tek jedna kupališna zgrada³⁸².

Sa spomenutoga križanja prema zapadu vodila je zemaljska cesta prema Kutini. O njoj Taube govori kao o novoj cesti prema Hrvatskoj koja je „sasvim ravna i oivičena vočkama“³⁸³. Zanimljivo je da se u prvom vojnom premjeravanu u opisu sela Lipik³⁸⁴ u pravcu Čagliča navodi samo put, a ne zemaljska cesta, iako je tako označena u karti³⁸⁵. Zemaljska cesta prema Pakracu i Barču dalje vodi trasom današnje D5, a današnjeg sela Filipovac tada još nije bilo.

Trgovište Pakrac krajem 18. stoljeća bilo je jako gospodarsko središte zapadnoga dijela Požeške županije - brojalo je oko tristotinjak kuća³⁸⁶. Glavnina naselja nalazila se prema I. vojnom premjeravanju na lijevoj (istočnoj) obali rijeke Pakre, organizirana oko nekoliko ulica koje su sačinjavale nepravilnu kompaktnu strukturu sitnih blokova oivičenih zatvorenim potezima građevina. To su kao prvo današnje ulice Braće Radić i Hrvatskih velikana, koje su vodile od mosta preko Pakre; zatim Trg bana Josipa Jelačića pred nekadašnjim starim gradom, današnjom pravoslavnom crkvom i eparhijskim dvorom, koji su kasnije pregrađivani. Prema sjeveru pružao se početak današnje ulice Strossmayerove, već s današnjom katoličkom crkvom, a prema jugu današnja ulica Bolnička.

³⁸¹ Prema stabilnom katastru iz 1858. godine.

³⁸² TAUBE, 179.

³⁸³ TAUBE, 21.

³⁸⁴ POŽEŠKA ŽUPANIJA, Sekcija 19., broj 3.

³⁸⁵ POŽEŠKA ŽUPANIJA, Sekcija 19.

³⁸⁶ TAUBE, 176, navodi 282 građanske kuće.

Na suprotnoj obali Pakre bila je tek jedna ulica, današnja Matije Gupca, sa zacrtanom nekadašnjom vojarnom, kasnije srednjoškolskim centrom.

Pakrac je bio čvorište zemaljskih cesta. Osim već spomenute koja je dolazila od Lipika, ulicom Matije Gupca i ulicom Strossmayerovom polazila je cesta prema Požegi. Prema Daruvaru vodila je zemaljska cesta, penjala se prema Krndiji, prolazila gustom šumom, točno prateći trag današnje D5, sve do Daruvara. Selo Omanovac tada je ležalo izvan zemaljske ceste na okomitom putu prema jugu. Još prije sela, od ceste prema jugu na lokaciji današnjega groblja, ucrтана je crkva. Ove crkve više nema na stabilnom katastru (1861.).

Slijedi selo Badlješina, koje je već krajem 18. stoljeća bilo razmjerno veliko, s gotovo istim brojem ulica kao i danas (osim Kolodvorske i Antuna Mihanovića). U njegovu središtu nalazilo se široko prostranstvo, već s današnjom crkvom.

Zemaljska cesta prema Daruvaru prolazila je dalje kroz selo Kip i pokraj Doljana spuštala se do Daruvara. Selo Doljani u to se vrijeme protezalo pretežno istočno od ceste, uz put prema Siraču. Zanimljivo je da je u suprotnom, zapadnom pravcu uz put koji je vodio prema Gornjem Daruvaru, i to dosta daleko od naselja, ucrтана crkva sv. Ilije (S. Elias). Vjerojatno se radi o današnjoj lokaciji na zavoju Ulice lipa u Gornjem Daruvaru, kod raskršća puta prema Šibovcu. Iako je to već područje (katastarska općina) Gornjeg Daruvara, pošto je bila posvećena sv. Iliji, nema dvojbe da se radi o kasnijoj doljanskoj crkvi koja je poslije sagrađena na današnjoj lokaciji uz glavnu cestu.

Zemaljska cesta je kroz Daruvar prolazila ravno, njegovim središtem, preko današnjeg Trga Kralja Tomislava, prema Donjem Daruvaru (tada nazvano selo Podborje).

Povrh tadašnjeg Podborja bilo je križanje zemaljskih cesta: lijevo prema Varaždinskom generalatu, a desno, kako se navodi na I. vojnom premjeravanju, u pravcu Požege (!). Ovo se križanje nalazilo nešto niže nego današnje križanje cesta D5 i Ž3301 kod benzinske postaje u Donjem Daruvaru, ispod uspona, približno kod današnjeg križanja prema Daruvarskim Mlinovima.

Zemaljska cesta prema Varaždinskome generalatu prati točno trasu današnje D5, preko sela Končanica (Koncsano Polje) sve do Ilove, gdje napušta područje tadašnje Požeške županije.

Zemaljska cesta prema Požegi prolazi po padini brežuljka s današnjim križanjem, koji zaobilazi s istoka, da bi na prijevoju ispred Batinjana počela pratiti današnju Ž3301, u čijoj trasi prolazi selima Batinjani, Vrijeska i Bastaji. Batinjani su cestovno selo, nešto kraće nego danas, slično su i (danas Gornja) Vrijeska i (danas Veliki) Bastaji. Današnja Donja Vrijeska bio je tek zaselak s nekoliko kuća. Sela Mali Bastaji još nije bilo, na njegovu mjestu su označeni voćnjaci.

Povrh sela Bastaji, na mjestu današnjeg križanja za selo Bastajski Brđani, slijedi križanje zemaljskih cesta. Desno se nastavlja cesta prema Požegi, dok se ravno odvaja cesta prema Virovitici. Zemaljska cesta prema Virovitici, koja je bila dio prometnog pravca iz Gradiške prema Barču, vodi u trasi današnje Ž37128 prema Bastajskim Brđanima (tada selu Gornia

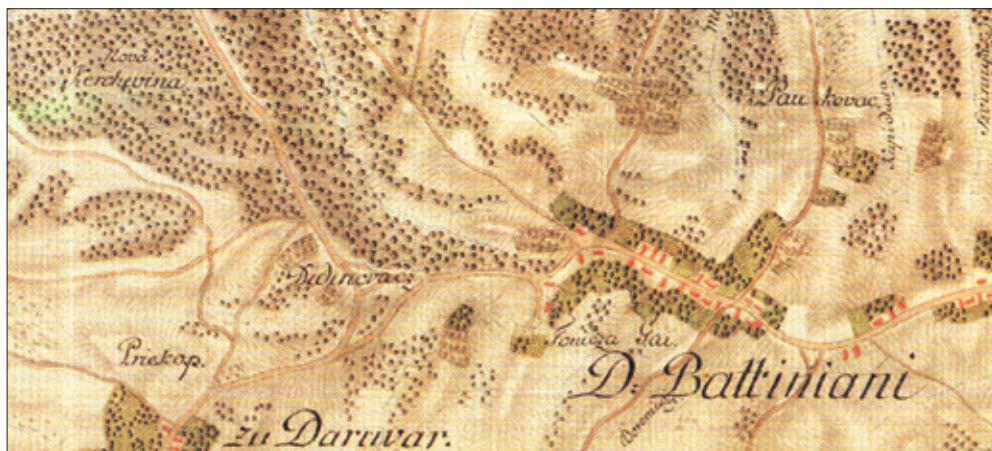
Slika 4. Doljani, lokacija stare crkve na I. vojnom premjeravanju (1781-83),
Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 6: Požeška županija, Hrvatski institut za povijest,
Zagreb 2002

mjerno veliko trgovište s ruševnom utvrdom u središtu (na mjestu današnjeg dvorca). Oko tvrđave oformljen je prostran trg, iz kojega je dijametralno izlazilo nekoliko ulica, povezanih okomitim sokacima, a u sjeverozapadnom dijelu bio je današnji franjevački samostan s crkvom. Sama povijesna jezgra Virovitice razmjerno je velika, složene strukture s vjerojatno srednjovjekovnim reliktima te zaslužuje posebnu obradu.

Po dolasku na područje Virovitičke županije, prometni pravac prema Barču vrlo je teško slijediti. Vjerojatno je ispočetka išao spomenutom Ž40022, da bi se na početku spusta pred naseljem Milanovac odvojio na lijevo i nastavio hrptom Bilogore, sve do strmog spusta kod današnje osnovne škole. Ispočetka je taj put išao ulicom ZNG, no njezin pravac na području današnje tvornice TVIN napušta i u tadašnje trgovište Viroviticu ulazi današnjom ulicom Masarykovom.

Pošto krajem 18. stoljeća nije bilo današnje ulice Matije Gupca, put prema Ugarskoj je prolazio ulicom Ferde Rusana. No, ubrzo se poslije Virovitice putevi račvaju prema Turanovcu i

Slika 5. Raskršće zemaljskih cesta povrh Donjeg Daruvara na I. vojnom premjeravanju (1781-83), Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 6: Požeška županija, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2002

Lukaču. Tek kratak dio prije Lukača put prati današnju cestu D5. Zanimljivo je napomenuti da je donedavno na križanju prema Lukaču bila gostionica (krčma), građevina koja je po svojim arhitektonskim elementima mogla biti sagrađena na početku 19. stoljeća; postoji mogućnost da se nalazila uz tadašnji prometni pravac.

Od Turanovca i Lukača, kako preko Bazja tako i kroz okolne šume, vodilo je nekoliko puteva do Drave, u principu ni jedan u trasi današnje D5. Sela Kapela Dvor i Terezino Polje još nema na karti. Zanimljivo je da je jedan od puteva izlazio na vrh jednog od meandra u pravcu Ugarske, gdje se nalazio nepoznati, neoznačeni objekt. Ovaj dio, koji se na novijim kartama naziva Bilica, nakon regulacije Drave u 19. stoljeću, ostao je odsječen na njevoj lijevoj (sjevernoj obali), a danas je na području Mađarske.

U opisu sela Bazje³⁸⁹ se na Dravi kod Barča navodi skela za laka kola. Čitavo područje od Virovitice prema Dravi opisano je kao pošumljeno i močvarno s mnoštvom blatnjavih jaraka i rukavaca spojenih s rijekom Dravom. Putevi su gotovo uvijek blatnjavi, a jarci su premošćeni često lošim mostovima. Za vrlo suha vremena može se voziti tek lakim kolima, dok je za teška kola teren uvijek neuporabljiv.

Vratimo se na zemljovide I. vojnog premjeravanja na raskršće iznad Bastaja, gdje se odvajala cesta prema Požegi, čije je trasiranje bilo vrlo zanimljivo. Naime, dosta je neobično da se već od Daruvara prema sjeveru, preko Batinjana i Bastaja, ova cesta naziva cestom za Požegu. Od spomenutog odvojka zemaljske ceste za Viroviticu, cesta za Požegu nastavlja kratko trasom današnje Ž3301, ali ubrzo prelazi potok Rijeku (tada Czepelaka) i ulazi u donji dio sela Koreničani (tada nazvano Korenicza). Jedno vrijeme prati potok, da bi se prije sela Katinca vratila

³⁸⁹ VIROVITIČKA ŽUPANIJA, Sekcija 2., broj 2

Slika 6. Zemaljske ceste za Viroviticu (preko Cjepidlaka) i Požegu (preko Koreničana)
na I. vojnom premjeravanju (1781-83),

Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 6: Požeška županija, Hrvatski institut za povijest,
Zagreb 2002

u trasu Ž3301 (nešto niže željezničkog cestovnog prijelaza). Ovog poteza danas više nema, nije čak ni kao put ucrtan u katastarskoj karti - u potpunosti je nestao. Zemaljska cesta dalje prati Ž3301 sve do početka današnjeg Đulovca.

Toga sela tada još nije bilo, a na mjestu današnje katoličke crkve zemaljska cesta skreće oko nekadašnje pravoslavne crkve, već ucrtane u karti, povrh sela Nova Krivaja prema selu Stara Krivaja.

Od toga sela zemaljska cesta za Požegu prolazi danas šumskim i nestalim putevima ispod Lisičina da bi izbila kod katoličke crkve u Voćinu. Iz Voćina se nastavlja podno sjevernih obronaka Papuka sve do Slatinskog Drenovca. Odavde se zemaljska cesta uspinjala na hrbat istočno od današnjeg Jankovca, da bi pokraj Češljakovačkog visa prešla glavni greben Papuka i spustila se po hrptu do sela Češljakovci, a iz njega izravno u Požegu. Ovaj prometni pravac od Krivaje do Požege bio je vrlo zahtjevan, vodio je kroz vrlo složen planinski teren s nenastanjenim područjem te je očito vrlo brzo napušten. Na karti s početka 19. stoljeća³⁹⁰ više nije ucrtan.

³⁹⁰ Karta Posegavármegye, Berken 1801. u HRVATSKA NA TAJNIM ZEMLJOVIDIMA 18. I 19. STOLJEĆA, 6: Požeška županija.

ZAKLJUČAK

Ako usporedimo stanje zacrtano na prvom vojnom premjeravanju sa sadašnjom situacijom na topografskim kartama u mjerilu 1:25 000, dolazimo do zaključka da je premjeravanje u 18. stoljeću izvršeno neuobičajeno točno. Isto tako otkriva neobičan kontinuitet na opisanom prostoru i potvrđuje činjenicu da većina današnjih glavnih komunikacijskih pravaca, ne samo cesta, već i poljskih puteva, bez bitnih promjena postoji više od dvjestotinjak godina.

LITERATURA I IZVORI:

- J. Csaplovics, *Slavonien und zum Teil Croatien*, Pesth, 1819.
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 5: Virovitička županija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2002.
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 6: Požeška županija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2002.
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 7: Križevačka pukovnija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003.
- Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, 8: Đurđevačka pukovnija*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003.
- M. Piler i L. Mitterpacher, *Iter per Poseganam Sclavoniae Provinciam mensibus Junio et Julio anno 1782.*, In *Glasnik Županije požeške*, Požega 1891.
- F. W. von Taube, *Povijesni i zemljopisni opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*, Državni arhiv u Osijeku, 2012.
- www.mapire.eu.

THE WIDER DARUVAR AREA ON THE MILITARY MAPS OF THE 18TH CENTURY

Summary: The maps of the 1st military survey done by the Habsburg court at the end of the 18th century, are an authentic and worthy source of historical data on the development and changes of our areas. This paper describes the area between the highlands of Slavonia and Ilova, highlighting the Daruvar settlement and the traffic route Bosnia – Stara Gradiška – Daruvar – Virovitica – Barcs. Certain locations were compared to their status today.

Key words: Daruvar, military maps, 18th century, the wider Daruvar area